

KS. RICHARD GORBAN

FILOZOFICZNO-RELIGIJNA KONCEPCJA PERSONALIZMU EGZYSTENCJALNEGO M. BIERDIAJEWA

PHILOSOPHICAL-RELIGIOUS CONCEPTION OF EXISTENTIAL PERSONALISM OF M. BERDIAEV

A b s t r a c t. M. Berdiaev's personalism is characterized by sequence of thought and systematization of the latter. Because of that one can literally name him a personalist. He believes that a man's personality is in the core of the reality, is the central existence and absolute value. It is in the in the embryo state. It is not given as clear, full, perfect nature, but underlies a man for the further development and realization. It creates the person's backbone and essence. Complete formation and development of a man as a personality is only possible beyond the boundaries of the established reality, system and history, as they do not give a chance of absolute realization of a person in view of their determination. Freedom and spiritual being are essential for a person. They guide its way towards spiritual immaterial world, ultimately to the Lord as a Perfect Entity.

Key words: person, man, freedom, individual, Russian personalism, existence.

Osoba Mikołaja Bierdiajewa w myśli filozoficznej i religijnej jest bardzo interesująca, ale i kontrowersyjna. Wielu nie rozumiało jego jeszcze za życia. Miał własne oryginalne podejście do patrzenia na rzeczywistość i filozofowanie. Sposób myślenia nieco chaotyczny, myśl bardzo trudną do uchwycenia, ale poza tym bardzo głęboką i ciekawą. Kierunek, w którym pracował – filozofia religijna, egzystencjalna, teologiczna, ale przede wszystkim personalistyczna. W centrum jego rozważań zawsze stoi osoba ludzka, Bóg i wolność, a wszystko to na tle kryzysu w społeczeństwie, historii i twórczości. Tworzył on konsekwentny i systematyczny personalizm, pragnąc nappełnić nim

wszystkie aspekty życia człowieka, a zwłaszcza relacje międzyludzkie oraz relacje z Bogiem. Problem personalistyczny dla niego to problem świadomości ludzkiej. Człowiek zatracił główne, istotne wartości, a przede wszystkim prawdę o samym sobie, oraz właściwe rozumienie i postrzeganie kim jest i jakie zadanie przed nim stoi.

1. CZŁOWIEK JAKO OSOBA

W sposób szczególny Bierdiajewa interesował problem osoby, kwestia postrzegania, miejsca i istoty owego bytu. Dla niego jest ona kategorią duchową, a nie materialną, nie jest częścią jakiejś całości, na przykład społeczeństwa, a wręcz odwrotnie – to społeczeństwo jest częścią lub aspektem osoby. Nie jest też częścią kosmosu, a podobnie jak i w poprzednim przypadku – to kosmos stanowi część osoby ludzkiej¹. Też nie jest ona substancją, lecz aktem twórczym i nie ulega zmianom w procesie przemian zewnętrznych. Będąc duchem, posiada zdolność przejścia w stan inny niż sama – stać się „ty”, jak również realizować zadatki potencjalne, w niej złożone. Podstawa osoby ludzkiej jest nieświadoma, składa się z pewnych elementów i charakteryzuje ją kosmiczność i teurgizm².

Jeden z najwybitniejszych przedstawicieli personalizmu współczesnego, Cz.S. Bartnik, zalicza Bierdiajewa do systemu personalizmu egzystencjalnego, co oddaje należne znaczenie jego myśli i światopoglądu³. Choć w swoich dziełach Mikołaj Bierdiajew bardzo często odchodzi od jednej konsekwentnej myśli, to w sposób wyraźny stoi na pozycji wyżej wspomnianego kierunku, a także w mniej lub bardziej wydatny sposób tworzy i rozwija filozoficzno-religijną koncepcję personalizmu. Własne upodobanie do personalizmu Bierdiajewa wyraża w następujący sposób: „Nauka o człowieku jest przede wszystkim nauką o osobie. Rzeczywista antropologia powinna być personalistyczna”⁴. Rozróżnia osobę i indywidualium. Ostatnie pojęcie jest dla niego katego-

¹ Por. W. Ł o s s k i, *Historia filozofii rosyjskiej*, Kęty 2000, s. 266.

² Pojęcie teurgiczności jest szeroko opracowane w rosyjskiej myśli filozoficznej i religijnej XIX-XX wieku. Sam termin wskazuje na szczególną misję, rolę w społeczeństwie, procesie historycznym i szczególne znaczenie dla rzeczywistości.

³ Zob. Cz.S. B a r t n i k, *Personalizm*, Lublin 2000, s. 128-129, 320-322.

⁴ Н. Б е р д я е в, *О назначении человека*, Москва 1993, s. 62.

rią naturalistyczną i socjologiczną, rodzi się w sposób naturalny i należy do świata przyrody. Natomiast osoba należy do kategorii duchowej i etycznej, nie rodzi się z ojca i matki, a tworzy się duchowo, realizując zamysł Boży o człowieku; nie jest przyrodą, nie należy do niej, a jest wolnością i duchem. Można powiedzieć, iż osoba to człowiek nie jako fenomen, a przeciwnie – noumen. Indywiduum to kategoria naturalistycznie-biologiczna, a osoba – religijno-duchowa⁵. Indywiduum rodzi się i umiera, a osoba nie rodzi się, a tworzy się przez Boga. Jest ona Bożym zamysłem, ideą, która powstała w wieczności. Osoba pozostaje jako zadanie dla indywiduum, które powinno osiągnąć stan osoby, wyjść z własnej ograniczonej przyrody i dojść do pełni w wymiarze osoby. W tym aspekcie osoba staje się kategorią aksjologiczną.

Mówimy o kimś, iż nie ma osobowości, a o innym, że u niego ona jest, chociaż oboje są indywiduami. Niekiedy indywiduum w sposób szczególny może wyróżniać się naturalistycznie, biologicznie i psychologicznie, ale nie mieć osobowości. Osoba i jej istota są tymi kategoriami, które nadają indywiduum podstawę duchową, rdzeń, za pomocą którego człowiek staje się człowiekiem. Osoba nadaje człowiekowi całościowy i spójny wymiar, charakteryzuje się absolutną i wieczną wartością. Jest obrazem i podobieństwem Boga w człowieku, dlatego znajduje się ponad wymiarem życia przyrodzonego. Jej nie da się poznać lub zgłębić biologicznie, psychologicznie czy socjologicznie, czyli w sposób zwyczajny. Stanowi ona rzeczywistość duchową i zakłada istnienie świata duchowego⁶. Wartość osoby – to hierarchicznie najwyższa wartość człowieka, która zakłada również istnienie wartości ponadosobowych, i tylko te ostatnie dają podstawy i tworzą całościowe i wieczne znaczenie jej samej. Osoba jest wartością absolutną i najwyższą, lecz istnieć może tylko pod warunkiem istnienia wartości ponadosobowych, bez których w ogóle przestaje istnieć⁷. Znaczy to, iż istnienie osoby zakłada istnienie Boga, i odwrotnie. Szczególna wartość osoby zakłada najwyższą wartość Boga jako Osoby najwyższej. Jeżeli nie ma Boga, jako źródła wartości ponadosobowych, wtedy i osoba nie ma wartości, a istnieje tylko indywiduum, podporządkowane życiu naturalnemu i biologicznemu.

Osoba – to wartość znajdująca się wyżej wartości państwa, narodu, ludzkości, przyrody, i ze względu na swoją istotę i status w ogóle nie daje się

⁵ Por. т е н з е, *Человеческая личность и сверхличные ценности*, „Современные записки” 63(1937), s. 294.

⁶ Por. J.L. S e g u n d o, *Berdiaeff, Une réflexion chrétienne sur la personne*, Paris 1963, s. 24.

⁷ Por. Б е р д я е в, *О назначении человека*, s. 64.

sprowadzić do ich poziomu⁸, gdyż należy do całkiem innego porządku. Wyłączna wartość osoby nie może istnieć bez załączka *seu* pierwiastka duchowego. Duch konstruuje osobowość, niesie prześwietlenie i przemienienie indywiduum biologicznego, czyni osobę niezależną od porządku i ustroju naturalnego. Przeciwność dobra i zła, jako kolizji między wartościami, istnieje tylko w odniesieniu do osoby. Staje się ona (osoba) źródłem samodoskonalenia, wzrostu i przewyciężenia⁹.

Osoba w swojej istocie zakłada kogoś innego, inną osobę; nie może realizować siebie bez miłości i ofiary, a także bez wyjścia naprzeciwko komuś drugiemu (innej osobie). Osobowość zamknięta w sobie, wyłącznie w swoich ramach, ulega destrukcji. Bóg jako Osoba też zakłada inną Osobę¹⁰, stąd jest Trójjedyny. Osoba Ojca zakłada Osobę Syna i Ducha Świętego. Hipostazy Trójcy dlatego są Osobami, gdyż zakładają jedna drugą, wzajemną miłość i skierowanie jedna na drugą. Nieco w innym aspekcie Osoba Boga zakłada osobę człowieka, a także wzajemnie zakładają osobę jeden drugiego. Metafizyka i etyka personalistyczna otrzymują podstawę dzięki chrześcijańskiej doktrynie o Trójcy. Istnienie osoby należy rozumieć i przyjmować na wzór Boskiej Troistości, odzwierciedlonej i ustanowionej w świecie i w życiu ludzkim. W ten sposób osoba zakłada istnienie innych osób i relacje osób na wzór Trójcy Przenajświętszej, na tym polega też odzwierciedlenie życia boskiego w życiu człowieka. Jako wartość nie może ona istnieć, jeżeli nie ma współodniesienia, stosunku i relacji do innych osób, Osoby Boga i osoby ludzkiej, w tym też społeczeństwa, które tworzą osoby ludzkie. Osobowość powinna transcendować siebie, przewyciężać, wychodzić poza własne ramy ze względu na to, iż właśnie taką ją stworzył Bóg, i taką ona jest zadana samej sobie. W tym kluczu człowiek pozostaje jako najważniejsze w świecie stworzenie, będąc jego centrum, jak też i centrum świata i historii¹¹.

O indywiduum można powiedzieć, iż stanowi część społeczeństwa, grupy, rodu, przy czym część organiczną. Natomiast osoba nie może być częścią jakiejś całości, gdyż jest czymś pozaświatowym, duchowym, wchodzi w ustrój naturalny i socjalny z zadatkami samocelu i głównej wartości, czyli jest ca-

⁸ Tamże.

⁹ Por. R. M e r n h a m, *Two Russian Thinkers: N. Berdiaeff and L. Shestov*, Collingwill 1987, s. 189.

¹⁰ „Zakłada” – użyte tu w znaczeniu domaga się istnienia, niemal wymusza. Bierdiajew oddaje to za pomocą rosyjskiego „предполагает” (предполагает).

¹¹ Por. Н. Б е р д я е в, *Проблема человека*, „Путь” 12(1936), s. 44.

łością już samą w sobie, a nie częścią czegoś¹². Osoba ludzka stanowi kategorię całościową, spójną, bez części składowych, która relacjonuje z innymi kategoriami społecznymi i fizycznymi. Świat naturalny, społeczeństwo, państwo i naród są kategoriami składającymi się z części, dlatego posiadają wartość mniejszą i są mniej znaczące w porównaniu z osobą, człowiekiem¹³. Tym, co nadaje im spójność i ich jednoczy, jest dusza, która stanowi ich istotę i najważniejszy czynnik. W osobie ludzkiej znajduje się coś uniwersalnego, kosmicznego, społecznego. Już każdy pojedynczy człowiek jest istotą kosmiczną i społeczną, stanowi w swojej istocie całe unieversum, cały świat. Osoba ludzka posiada taki wymiar nie dlatego, że jest determinowana przez naturę i społeczeństwo, otrzymując z zewnątrz swoją treść kosmiczną i społeczną, a dlatego, iż mieści w sobie obraz Boży oraz powołana jest do synostwa i Królestwa Bożego. Osobowość, w procesie swojej samorealizacji, powinna wieść walkę ze zniewalającą ją obiektywizacją, marginalizacją oraz eksterioryzacją, które warunkują ustrój naturalny, zwykły porządek relacji, podporządkowując sobie osobę ludzką jako „część” ustroju społecznego¹⁴. Osoba została umiejscowiona we wrogo nastawionym środowisku społecznym, ustroju świata, i próbowała postrzegać świat jako harmonię. Konflikt osobowości ludzkiej z ową harmonią światową oraz wezwanie podane przez nią stanowią – według Bierdiajewa – podstawowy temat problematyki personalistycznej. W jego przekonaniu nikt tak dobitnie i ostro nie stawiał owego problemu jak F. Dostojewski¹⁵. Świat i harmonia świata powinny dojść do swojego logicznego końca, gdyż w ramach świata i historii rozstrzygnięcie kwestii osoby i osobowości jest niemożliwe, a „harmonia świata” w obecnym eonie światowym ukazuje się jako udręka nad tragicznym losem człowieka¹⁶. Nadrzędna wartość osoby oraz najwyższa prawda personalizmu nie mogą zostać udowodnione na podstawie obiektywnej ontologii, ale mogą być utwierdzone i ukonstytuowane etyką woli i wyborem wolności.

Człowiek jako osoba stanowi w ustroju rzeczywistości swoistą tajemnicę, której w świecie obiektywnym nie sposób rozwikłać, gdyż niemożliwe

¹² Por. Н. А н т о н о в, *Н.А. Бердяев и его религиозно-общественное миросозерцание*, Санкт-Петербург 1912, s. 298.

¹³ Por. Б е р д я е в, *Человеческая личность и сверхлические ценности*, s. 171.

¹⁴ Por. W. H e r b e r g, *Four Existentialist Theologians*, Garden City 1958, s. 171.

¹⁵ Zob. na ten temat następujące dzieła Mikołaja Bierdiajewa: *Философия Достоевского*, Санкт-Петербург 1921; *Миросозерцание Достоевского*, Прага 1923; *Откровение о человеке в творчестве Достоевского*, „Русская мысль” 4(1918), s. 39-61.

¹⁶ Por. Н. Б е р д я е в, *Опыт эсхатологической метафизики*, Париж 1947, s. 232.

jest pełne poznanie prawdy. Tylko za pomocą własnego „ja” człowiek może poznać prawdę o sobie, wchodząc we własną wewnętrzną głębię duchową. W człowieku, jako podmiocie, znajduje się klucz do poznania własnej tajemnicy oraz tajemnicy wszechświata, w tym także świata stworzonego, a także znaczenie jego dziejów, czyli historii¹⁷. W podmiocie ujawnia się twórcza aktywność człowieka, dlatego, iż on jako podmiot jest aktem, nieustającą aktywnością, twórcą. W niej ukazuje się tajemnica bytu, ponieważ Bóg stworzył wyłącznie podmioty, a obiekty są wynikiem działań podmiotu. Gdyby byt w świecie nie był „ludzkim”, czyli nie pochodził od człowieka, nie byłby przez niego spowodowany, to wtedy w ogóle niemożliwe byłoby jego poznanie (bytu). Także i bez ukierunkowania na Boga, pozostając wyłącznie na tłumaczeniu człowieka za pomocą aspektów biologicznych lub społecznych, jego obraz byłby sfałszowany, nieprawdziwy¹⁸. Wtedy nie ma sensu i podstaw mówić o jakiegokolwiek wyjątkowości osoby ludzkiej, która jawiłaby się jako niewolnik ustroju naturalnego, przyrody. To właśnie chrześcijaństwo doceniło człowieka, stawiając go w centrum stworzenia, niejako słońce, dookoła którego wszystko krąży i obraca się. Taki sposób rozumowania wynika u Bierdiajewa z nawiązania do światopoglądu Dostojewskiego, który usiłował zgłębić naturę człowieka oraz kręte drogi jego losu.

Osoba ludzka tworzy siebie w ciągu całego swojego życia, a realizacja obrazu i podobieństwa Bożego w sobie nie może odbyć się w izolacji od innych osób. Nie jest ona samowystarczalna, chociaż jest absolutnym centrum egzystencjalnym. Jednocześnie zakłada zawsze ukierunkowanie i wyjście naprzeciwko innej osobie¹⁹. Dlatego personalizm powinien też posiadać charakter wspólnotowy, przy czym wyjście naprzeciwko innemu nie znaczy eksterioryzacji i obiektywizacji. Osoba – to „ja” i „ty”, gdzie „ty” – to drugie „ja”. „Ty”, na którego ukierunkowuje się „ja” i wchodzi z nim w relacje, nie stanowi przedmiotu, ale jest tym drugim „ja”, czyli osobą²⁰. Współdziałanie egzystencjalne ma miejsce tam, gdzie tworzą się relacje, a nie zwykłe spotkanie ludzi na podstawie wymiany rzeczami lub informacją. Bierdiajew walczył z egocentryzmem, który uważa za zniewolenie i degradację osoby. Izolacja stanowi przeszkodę w rozwoju osoby, stąd u Mikołaja Bierdiajewa ma miejsce nawoływanie, aby w stwórczym akcie człowieka, który jest realizacją

¹⁷ Т е н з е, *Проблема человека*, s. 64.

¹⁸ Por. P. P r z e m y s k i, *Antropologia chrześcijańska w ujęciu M. Bierdiajewa*, Lublin 2001, s. 77 (mps).

¹⁹ Por. S e g u n d o, *Berdiaeff. Une réflexion chrétienne sur la personne*, s. 68.

²⁰ Por. Н. Б е р д я е в, *О рабстве и свободе человека*, Paris 1927, s. 38.

osoby, nie było samotności, odosobnienia i egocentryzmu, które oddalają człowieka od innych osób, świata i Boga²¹. Osoba tworzy siebie za pośrednictwem twórczego samookreślenia, ciężkiego i często powodującego cierpienie i ból, towarzyszącego procesowi walki o własny obraz i stan. Osoba jest powołana do twórczości i tworzenia, które zawsze są indywidualne, bez czego w ogóle nie byłoby osoby, gdyż stanowi istotę nie tylko stworzoną przez Boga, ale także sama tworzącą siebie.

2. OSOBA JAKO CENTRUM RZECZYWISTOŚCI

Personalistyczna koncepcja człowieka sytuuje go w centrum całego stworzenia, świata i procesu historycznego. Zgodnie z nią odgrywa on główną rolę w dziejach świata i jego losie, a także w rozwoju cywilizacji, kultury, w tworzeniu świata, własnego losu i własnej historii personalnej oraz historii ludzkości²². To właśnie ona (osoba) jest najważniejszą w ustroju świata i w procesie jego rozwoju, będąc kontynuatorem dzieła Stwórcy, dla której i ze względu na którą wszystko było stworzone, oraz której zostało powierzone całe stworzenie i byt. Koncepcja dialogu między człowiekiem i Bogiem, relacji między nimi, sytuuje osobę w centrum wszelkiego bytu, a tragedia procesu historycznego staje się również tragedią samego człowieka, jego losu, tragedią jedności z Bogiem i oddalenia od Niego. Wszystko obraca się dookoła niej (osoby). Realizacja człowieczeństwa przebiega poprzez tworzenie, będące współtworzeniem z Bogiem; bez owej kategorii nadprzyrodzonej osoba nie może osiągnąć własnej pełni, więc także człowieczeństwa, a w konsekwencji nie może osiągnąć *theosis* – przeobóstwienia, do którego również jest powołana. Owo przeobóstwienie powinno nastąpić przy końcu historii, do czego osoba właśnie zmierza. Osoba jest osobą tylko wtedy, gdy jest wolna i realizuje siebie poprzez twórczość i tworzenie²³. Natomiast wola i wol-

²¹ Por. В. Л о с с к и й, *Мысли Н. Бердяева о назначении человека*, „Новый журнал” 44(1956), s. 211.

²² Zob. na ten temat: Cz.S. B a r t n i k, *Personalistyczna teologia historii*, w: *Pod tchnieniem Ducha Świętego*, red. M. Finkel, Poznań 1964, s. 183-298; t e n ż e, *Personalistyczna koncepcja historii*, „Biuletyn Towarzystwa Przyjaciół Teologii i Filozofii Chrześcijańskiej” 3(1973), s. 137-143.

²³ Por. M. K r z e m i e Ń, *Filozofia w cieniu prawosławia*, Wrocław 1998, s. 134.

ność – cechy wyłączne osoby ludzkiej i Boskiej – stanowią warunek aktu twórczego. Tworzenie staje się możliwe tylko w tworzeniu wolnym, co stanowi wręcz podstawowy postulat osoby, a wolność jest zasadniczym wymogiem owego działania. Stąd tworzenie oraz wolność wzajemnie się warunkują i są od siebie zależne.

Idąc za Mounierem i jego personalizmem Bierdiajew rozróżnia w człowieku osobę i indywidualium, o czym była mowa na początku artykułu, a także przejmując wiele innych jego poglądów²⁴. O. Clément, francuski historyk filozofii, uważa, iż wpływ personalistycznej myśli francuskiej na Mikołaja Bierdiajewa w sposób wyraźny można dostrzec w następujących obszarach: metaontologiczny charakter osoby, utożsamienie osoby z wolnością, definiowanie wolności za pomocą twórczego transcendowania²⁵. Personalizm Bierdiajewa charakteryzowało też: uznanie osoby jako najwyższej wartości, ukazywanie społeczeństwa jako wymiaru życia osoby, a nie osoby jako części społeczeństwa; postrzeganie historii jako spełnienia eschatologicznego. Istnieją również istotowe różnice w poglądach M. Bierdiajewa, które nie pozwalają jednoznacznie uznać go za naśladowcę Mouniera lub utożsamiać jego poglądy z personalizmem francuskim. Mounier zarzucał Bierdiajewowi pogardę do „le monde soli de”, czyli szerzenie apokaliptycznej pogardy do świata przyrodzonego, który znajduje się między człowiekiem i nieskończonością. Na dodatek personalizm francuski pozostawał pod wpływem tomizmu, natomiast Bierdiajewa zachwyciły poglądy św. Augustyna oraz niemiecka myśl filozoficzna²⁶.

Zgodnie z jego personalizmem indywidualium zawsze jest częścią czegoś: państwa, społeczeństwa, natury, czyli elementem podporządkowanym jakiejś całości, oraz ulega determinacji społecznej lub naturalnej; nie zależy wyłącznie od siebie. Odwrotnie jest w wypadku osoby, która nie jest częścią jakiejś większej całości, gdyż sama jest całością organiczną, niezależną od nikogo, absolutnie wolną, jest obywatelem nie jakiegoś widzialnego, materialnego świata lub państwa, a obywatelem Królestwa Bożego²⁷. Osoba jest katego-

²⁴ Zob. E. M o u n i e r, *Découverte de la personne*, Paris 1938; Б е р д я е в, *О назначении человека*, s. 60-64; t e n ż e, *Опыт эсхатологической метафизики*, s. 230-231.

²⁵ Zob. O. C l é m e n t, *Nicolas Berdiaeff et le personalisme français*, referat naukowy wygłoszony w Aix-en-Provence w 1968 r., na sympozjum filozoficznym *La philosophie idéaliste en Russie*, s. 8.

²⁶ Tamże, s. 11; zob. też: J. M a r c a d e, *Влияние мысли росийской на французские środowisko filozoficzne: M. Bierdiajew i L. Szestow*, „Aletheia” 2(1988), s. 67.

²⁷ Por. Б е р д я е в, *О рабстве и свободе человека*, s. 41.

rią wartości i obowiązku człowieka. Stąd w świecie przyrodzonym, życiu codziennym, człowiek lepiej siebie czuje jako indywiduum, bez ciężaru wolności. Odpowiedzialnością za owe kategorie obciąża wspomnianą całość, czyli społeczeństwo lub państwo. Człowiek jako osoba jest całkowicie wolny, stąd w pełni odpowiedzialny za siebie, za to, co tworzy, kim jest i kim się staje. Osoba pozostaje jako zadanie człowieka, które on powinien realizować, osiągnąć. Osoba nie jest dana człowiekowi jako coś gotowego, w spełnionej postaci, ale staje się nią, dlatego powinna nieustannie walczyć o utrzymanie osobowego wymiaru życia. Wszystko, co w ludzkim „ja” przechodzi w przeszłość – staje się ograniczeniem i uzyskuje wymiar bezosobowy, co z kolei wiąże się z przejściem w kategorię przedmiotu, zepchnięciem człowieka w świat determinacji. Stanie się przedmiotem – to największe zagrożenie dla osoby²⁸. Z chwilą, gdy człowiek z podmiotu staje się przedmiotem, następuje śmierć życia osobowego oraz osobowego wymiaru człowieka.

Bierdiajew występował przeciwko utożsamieniu jego poglądów personalistycznych z indywidualizmem. W jego przekonaniu ten ostatni stwarza stan izolacji, stawiając człowieka w odosobnionej pozycji, czyniąc z niego część odizolowaną, nie dając należnej wolności od wymiarów biologicznego, społecznego i kosmicznego. Ze względu na to, że osoba jest spójną całością, nie jest podporządkowana nikomu i niczemu. Podobny zarzut Bierdiajew stawia epoce humanizmu za niedostateczne afirmowanie człowieka, które nie zabezpieczyło go od determinacji i ograniczenia ze strony świata, społeczeństwa i przyrody²⁹. Fenomen osoby wychodzi poza ramy ogółu, czyli społeczeństwa, państwa, ale razem z tym utrzymuje wymiar i odczucie wspólnoty.

Bierdiajew, podobnie jak Kierkegaard oraz Szestow, uważał osobę za usytuowaną poza ogółem i tym, co ogólne. Istnieją dwie możliwości wyjścia poza subiektywizm: pierwsza – połączyć się z kolektywem, życiem społecznym, ale to stworzy tylko widmo prawdziwego życia, da mylące odczucie wspólnoty, w rzeczywistości prowadzi to do uprzedmiotowienia i zatracenia osoby w świecie konieczności i uwarunkowań; druga – o wiele cięższa – to aktywny i dynamiczny proces transcendowania siebie, ukierunkowując się na innego, wychodząc naprzeciwko innej osobie, biorąc udział w mistycznej, duchowej wspólnotcie³⁰. Osoba istnieje i bytuje w innym, aniżeli naturalny, porządku, należy do świata ducha, stanowi zadatek Boży w człowieku i po-

²⁸ Por. С. Ф р а н к, *Из истории русской философской мысли*, Washington 1965, s. 49.

²⁹ Por. Б е р д я е в, *О рабстве и свободе человека*, s. 72.

³⁰ Por. М. D а в у, *Nicolas Berdiaeff: L'homme du huitième jour*, Paris 1964, s. 56.

wołana jest do naśladowania Bogoczłowieka: „W Synu Bożym przebywa i trwa cały ród Adama”³¹.

3. POZNANIE PRZEZ OSOBĘ I W OSOBIE

W sposób stanowczy Myśliciel deklaruował i utwierdzał tezę o tym, iż tylko przy pomocy osoby można tłumaczyć i wyjaśnić kim jest człowiek, a nie odwrotnie. Osoba i osobowość są kategoriami absolutnymi, boskimi i duchowymi, dlatego w płaszczyźnie jakościowej osoba pozostaje jako absolutna wolność (swoboda). Przy czym wolność w stosunku do wszystkiego; w tym także i do Boga, ponieważ w relacji do Niego osobowość także ma możliwość ustosunkowywać się sama, autonomicznie. Zresztą owa wolność jest złożona w człowieku przez samego Boga, dlatego nie zamierza On jej unicestwiać czy pogwałcać.

Poznać i odczuć w sobie osobowość, zrozumieć i docenić ją – znaczy przejść w szczególny, twórczy stan bytowania³². Najbardziej zniewala człowieka to, co materialne, dlatego materializm oraz realizm w swoich różnorodnych postaciach są najbardziej niebezpiecznymi i wrogimi postawami wobec osoby ludzkiej. Rzeczywistość domaga się pewnego jednoczenia osoby i indywiduum, nie próbując zniwelować ontologicznej przepaści, która je rozdziela. Istniejące w niej napięcie porządku i ustroju, przemian i uwarunkowań posiadają wpływ na człowieka w jego aspekcie przyrodzonym; i odwrotnie, człowiek też posiada wpływ na nie. Osoba nie powinna uważać za wystarczające samodoskonalenie indywiduum poprzez ucieczkę od otaczającego świata. Zbawienie osoby polega na poszukiwaniu zbawienia dla wszystkich, które jednak w sposób ostateczny jest możliwe tylko w innym świecie, ale przygotowuje się i zakłada tu i teraz, poprzez próby przemienienia siebie i świata.

Osoba – to noumen³³, a stąd stanowi cel, który nadaje sens istnieniu człowieka oraz jego twórczym przedsięwzięciom. Personalizm noumenalny,

³¹ Н. Б е р д я е в, *Философия свободного Духа. Проблематика и апология христианства*, Париж 1927, s. 201.

³² Пор. *Філософія. Навчальний посібник*, ред. В.Г. Воронков, Київ 2001, s. 188.

³³ Podział rzeczywistości na fenomenalną i noumenalną Bierdiajew zapożyczył z filozofii Kanta, ale nie zgadza się z nim w kwestii niemożliwości poznania noumena.

jako jedyny, przeciwstawia się zniewoleniu człowieka. Posiada on charakter eschatologiczny, który osiągnie swoją pełną realizację i urzeczywistnienie w przyszłości, ale już teraz wskazuje drogę, którą należy zmierzać, nie oczekując jednak natychmiastowych zwycięstw w ramach świata przyrodzonego. Przeciwstawienie naturze obiektywnej warunkuje inny ustrój egzystencjalny, co samo w sobie jest niezwykle w ramach codzienności i uwarunkowań społeczeństwa i świata. Człowiek powinien pragnąć napełnić świat, ustrój społeczny i historię wartościami osobowymi już teraz³⁴. Przez wprowadzenie powyższych zmian świat i społeczeństwo otrzymałoby zupełnie nowe oblicze, wyrażałoby i stanowiło prawdziwą wspólnotę, wyznawało prawdziwą wiarę, które realizują osobę i stanowią wynik jej samorealizacji. Podstawowy wymóg etyczny osoby – powołanie do tworzenia, pragnienie realizacji osoby w społeczeństwie i historii, czyli kategoriach, które należą do wymiaru życia człowieka jako indywiduum, skazanego na uprzedmiotowienie, konieczność i zniewolenie. Podobnie jak w historycznym, tak i metafizycznym aspekcie analiza Bierdiajewa wskazuje na tragiczną postać egzystencjalnej sytuacji człowieka: niemożliwość samorealizacji, zagrożenie uprzedmiotowieniem, zanurzenie w rzeczywistości materialnej³⁵. Jednocześnie całe dzieje świata i proces historyczny napełnione są nadzieją i optymizmem pełnej realizacji człowieka na końcu historii. Podkreśla on, iż istota człowieka jest duchowa, wolna, niematerialna, podobna do Boga, zaś prawdziwy świat jeszcze nie nadszedł, gdyż Królestwo Boże nie jest z tego świata. Jednocześnie wskazuje na konsekwentne ukierunkowanie świata i człowieka ku Bogu. Obecny świat przyrodzony powinien być przeniknięty ideą osoby, która stoi zarówno w centrum świata, jak i całej historii.

BIBLIOGRAFIA

- А н т о н о в Н., Н.А. Бердяев и его религиозно-общественное мирозерцание, Санкт-Петербург 1912.
- B a r t n i k Cz.S., Personalistyczna teologia historii, w: Pod tchnieniem Ducha Świętego, red. M. Finkel, Poznań 1964, s. 183-298.

³⁴ Por. N. B e r d i a e f f, *Essai de métaphysique eschatologique*, Paris 1946, s. 122.

³⁵ Por. J. M o l e c k a, *Mikołaj Bierdiajew*, „Znak” 28(1976), s. 51.

- B a r t n i k C z.S., Personalistyczna koncepcja historii, „Biuletyn Towarzystwa Przyjaciół Teologii i Filozofii Chrześcijańskiej” 3(1973), s. 137-143.
- B a r t n i k C z.S., Personalizm, Lublin 2000.
- Б е р д я е в Н., О назначении человека, Москва 1993.
- Б е р д я е в Н., Человеческая личность и сверхлические ценности, „Современные записки” 63(1937).
- Б е р д я е в Н., Проблема человека, „Путь” 12(1936).
- Б е р д я е в Н., Философия Достоевского, Санкт-Петербург 1921.
- Б е р д я е в Н., Миросозерцание Достоевского, Прага 1923.
- Б е р д я е в Н., Откровение о человеке в творчестве Достоевского, „Русская мысль” 4(1918), s. 39-61.
- Б е р д я е в Н., О рабстве и свободе человека, Paris 1927.
- Б е р д я е в Н., Философия свободного Духа. Проблематика и апология христианства, Париж 1927.
- B e r d i a e f f H., Essai de métaphysique eschatologique, Paris 1946.
- Б е р д я е в Н., Опыт эсхатологической метафизики, Париж 1947.
- D a v u M., Nicolas Berdiaeff: L’homme du huitième jour, Paris 1964.
- Ф р а н к С., Из истории русской философской мысли, Washington 1965.
- H e r b e r g W., Four Existentialist Theologians, Garden City 1958.
- K r z e m i e Ń M., Filozofia w cieniu prawosławia, Wrocław 1998.
- Л о с с к и й В., Мысли Н. Бердяева о назначении человека, „Новый журнал” 44(1956).
- Ł o s s k i W., Historia filozofii rosyjskiej, Kęty 2000.
- M a r c a d e J., Wpływ myśli rosyjskiej na francuskie środowisko filozoficzne: M. Bierdiajew i L. Szestow, „Aletheia” 2(1988).
- M e r n h a m R., Two Russian Thinkers: N. Berdiaeff and L. Shestov, Collingwill 1987.
- M o l e s k a J., Mikołaj Bierdiajew, „Znak” 28(1976).
- M o u n i e r E., Découverte de la personne, Paris 1938.
- P r z e m y s k i P., Antropologia chrześcijańska w ujęciu M. Bierdiajewa, Lublin 2001 (mps).
- S e g u n d o J.L., Berdiaeff, Une réflexion chrétienne sur la personne, Paris 1963.

FILOZOFICZNO-RELIGIJNA KONCEPCJA
PERSONALIZMU EGZYSTENCJALNEGO M. BIERDIAJEW A

S t r e s z c z e n i e

Personalizm M. Bierdiajewa cechuje konsekwencja myśli oraz jej systematyzacja, co pozwala nazwać go personalistą w dosłownym znaczeniu. Osoba dla niego znajduje się w centrum całej rzeczywistości, jest bytem centralnym i wartością absolutną. Znajduje się w stanie zadatku lub załączka, czyli nie jest dana w czystej, pełnej, doskonałej postaci, ale jest zadana

do spełnienia i realizacji. Tworzy rdzeń i istotę człowieka. Pełna realizacja i spełnienie człowieka jako osoby jest możliwe tylko poza ramami ustanowionej rzeczywistości, ustroju i historii, gdyż nie dają one możliwości do absolutnego spełnienia osoby ze względu na ich determinację. Istotą osoby ludzkiej jest wolność (ros. свобода) oraz byt duchowy, a stąd jej ukierunkowanie na świat duchowy, pozamaterialny, ostatecznie na Boga jako Byt doskonały.

Słowa kluczowe: osoba, człowiek, wolność, indywidualizm, personalizm rosyjski, egzystencja.